

Per vells carrers de poble

Territori, marca, educació i patrimoni

Jordi Chumillas i Ricard Giramé (eds.)

Servei de
Publicacions Institucionals
UVic-UCC

Les marques i els llocs literaris com a elements de transposició didàctica: el cas d'Ausiàs March

Alexandre Bataller Català
Universitat de València

INTRODUCCIÓ

Els conceptes de «lloc literari» i de «marca literària»

El concepte de “lloc literari” troba la seua correspondència amb el de “marca literària”, de vegades “marca territorial” propera al *branding* (SAN EUGENIO, 2011). De la interacció de tots dos conceptes Llorenç Soldevila (2014) ha diferenciat deu tipologies de marques vinculades a llocs literaris: literàries, monumentals, geogràfiques, històriques, artístiques, religioses, culturals, ecològiques, esportives i antropològiques. Els llocs literaris han estat la base per la creació de rutes literàries, un instrument de mediació literària dut a la pràctica els darrers anys, amb el propòsit de llegir i fer llegir les obres literàries (BATALLER, 2014).

El concepte de «transposició didàctica»

Un concepte essencial de la didàctica és el de “transposició didàctica”, que designa el pas del saber savi al saber ensenyat (CHEVALLARD, 1985). Per a arribar a aquesta formulació el professor francès féu la distinció entre els conceptes de “coneixement erudit” i “coneixement a ensenyar”, entre el “saber savi” i el “saber ensenyat” o el “saber universitari” i el “saber escolar”. Per arribar als sabers ensenyables (i ensenyats) calen unes operacions com ara: “desincretització del saber”, “despersonalització del saber”, “progamabilitat del saber”, “publicitat del saber” i “control social dels aprenentatges”.

LES MARQUES I ELS LLOCS MARQUIANS QUE EN MOTIVEN LA LECTURA

La figura i l'obra d'Ausiàs March (1400-1459), el més gran poeta de la literatura catalana de tots els temps, ha rebut una atenció erudita en els últims anys, que ha suposat l'aportació d'una nova documentació que ha donat com a fruit la revisió d'aspectes essencials per al coneixement de la seua vida i obra, com la mateixa data i lloc de naixement. L'any 1997 es commemoraren els 600 anys del seu naixement (considerat fins aleshores el 1397) i el 2009 el 550^é aniversari de la seua mort. Aprofitarem aquestes aportacions del coneixement erudit, que revisen unes marques i uns llocs que han gaudit d'una difusió important, per aportar una reflexió sobre quina implicació tenen en el saber escolar ensenyable.

Considerem que la marca marquiana més divulgada és el suposat retrat del poeta, relacionat amb el sant Sebastià conservat a la Seu de Xàtiva, atribuït tradicionalment a Jacomart. Els llocs literaris vinculats a la vida d'Ausiàs March són bàsicament tres: la

casa d'Ausiàs March a València, al carrer de Cabillers, la tomba d'Ausiàs March a la Catedral de València i les restes conservades a Beniarjó, antic senyoriu d'Ausiàs March. L'aproximació a March, per mitjà de l'emoció que provoquen aquests llocs i aquestes marques són la base del conegut poema "Ací" de Vicent Andrés Estellés:

Ací estigué la casa on visqué Ausiàs March.
 D'ací el tragueren, mort, amb els peus per davant,
 envers la catedral. Carrer de Cabillers,
 la Plaça de l'Almoina. (...)
 Agafats de les mans,
 vàrem llegir la lápida. I seguïrem, després,
 pel carrer de la Mar. Ens atreia la casa.
 I altre dia tornàrem. I hem tornat molts de dies.
 Carrer de Cabillers, la Plaça de l'Almoina.
 Hem entrar a la Seu; hem vist la sepultura d'Ausiàs (...)
 (ANDRÉS ESTELLÉS, 1971)

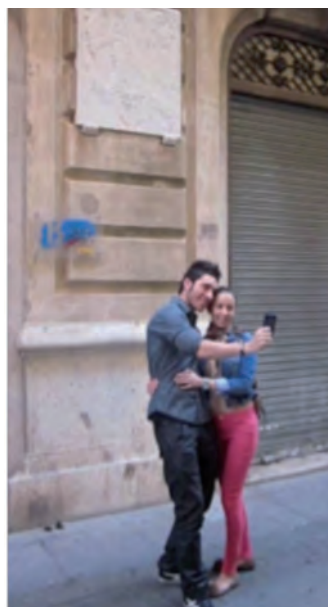


Fig. 1. Fotograma d'un vídeo literari produït per estudiants de Magisteri a partir del poema "Ací" (carrer de Cabillers, València).

Segons han declarat alguns lectors, aquest poema ha estat el disparador, l'element mediador, que ha motivat l'aproximació a March. Dins l'àmbit educatiu, el poema orienta diverses rutes literàries i ha estat objecte de vídeos literaris (BATALLER, 2013; vegeu fig. 1). El poeta Alexandre Navarro atribueix parla de tres elements: els llocs (el carrer i la tomba a València i Beniarjó), el retrat i l'arrabassadora veu de Raimon:

Jo he visitat moltes vegades aqueix carrer, i he recorregut distret i encuriós, la curta distància que el separa de la Seu, de la porta del Palau o dels Catalans. He escenificat el poema amb un seguici imaginari i bigarrat de records (...) També he entrat moltes vegades a la Seu per tal d'admirar la tomba. (...) sempre que puc, m'aconhorta visitar la tomba d'Ausiàs March, i resseguir amb la vista les línies cisellades del donzell allí

grafiat. Parle del sepulcre, del vas familiar (...) Aquest ha estat un dels elements que més m'han aproximat la figura del poeta, la figura humana, com així també el retrat jacomartià i la veu de Raimon. Sense cap dubte, l'extraordinària conjunció d'aquests tres elements produïren en mi, i en molts d'altres de semblant edat i pareguda condició, una sensació de proximitat i de vivesa difícilment superables. (ALEXANDRE NAVARRO, 1997)

Tot seguit, ens detindrem a tractar aquests elements de mediació literària. La influència de Raimon en la difusió i recepció de l'obra marquiana resulta innegable (MESEGUER, 2003). Molt especialment, la cançó "Veles e vents", enregistrada el 1970, ha tingut un efecte multiplicador com a "marca": des del nom de l'IES Veles e Vents del Grau de Gandia de 1997 (HERRERO, 2013: 312-313) fins al nom de l'edifici del port de València de D. Chipperfield i F. Vázquez de la 32a America's Cup de 2007 o l'escultura d'Andreu Alfaro ubicada en la platja de Gandia des de 2009.

EL RETRAT D'AUSIÀS MARCH COM A MARCA NECESSÀRIA

L'historiador albaidí Elías Tormo fou el primer a considerar que la imatge del sant Sebastià de Jacomart, conservat a la Seu de Xàtiva, podria representar el poeta cortesà Ausiàs March:

El lector amante del gran poeta Ausias March, aquí lo puede imaginar; así vestía y así se comportaría, al menos cuando no dejara traslucir al mundo la hondísima melancolía de sus amores por Na Teresa, causa inmortal de su fama. Plenamente contemporáneo del poeta es este San Sebastián, tan sutil y discretamente mundano y caballeresco. ¡Por efígie del Emperador Constantino lo tomaron en la Exposición de Valencia. (TORMO, 1912)

Un any més tard en precisà la idea, en base a la bellesa cavalleresca del model:

El retrato de Ausías no lo podemos conocer; su indumentaria, su porte, su elegancia y su aire me adelanté á vislumbrarlos en la tabla más caballeresca de Jacomart, el San Sebastián, un apuesto doncel, con arco y flechas, del ex convento de San Francisco, en Játiva. (TORMO, 1913: 163).

D'aquesta vaga correspondència, sorgiren veus que li atorgaren la consideració de retrat, com ara l'historiador Carlos Sarthou: "Y en una capilla lateral [de Sant Francesc], las hermosas tablas de Jacomart que representan a Santa Elena y San Sebastián, supuesto retrato de Ausias March". (SARTHOU, 1925). Des d'aleshores, aquesta taula ha esdevingut "la pintura valenciana més coneguda i reproduïda" (CEBRIAN, 1991: 130). D'aquesta imatge del Sant Sebastià deriva tota la iconografia marquiana posterior, començant per l'escultura de 1959, obra de l'escultor Josep Rausell (Meliana, 1929). Els estudis dels darrers sobre aquesta taula apunten a una autoria atribuïble al pintor Joan Reixach (FERRE, 1998). En ocasions s'ha parlat d'una autoria compartida, una obra que havia estat començada per Jacomart i acabada per Reixach (COMPANY; PUIG: 2007). Al capdavant, March té, a hores d'ara, la seua imatge inconfusible i cortesana, reproduïda a tots els manuals i històries de la literatura.¹

1. La necessitat de dotar d'una imatge visible els grans escriptors de les literatures nacionals

D'ESTELLÉS A MARCH DES DEL CARRER DE CABILLERS

La casa d'Ausiàs March a València

Els historiadors han documentat l'emplaçament de la casa d'Ausiàs March a València en el carrer Avellanes, núm. 12. La casa fou adquirida per Ausiàs March i Joana Escorna, el dia 9 d'octubre de 1451, a Violant de Valeriola (VILLALMANZO, 1999: 149-152). Passat el temps, el 1878 l'Ajuntament València col·locà una placa commemorativa en el veí carrer de Cabillers, núm. 7.² Quan el 1907 fou assolada la casa, l'aleshores alcalde de la ciutat Martínez Aloy ja no dubtà que aquesta —i no la del carrer Avellanes— fora la casa de March. Curiosament, el maig d'aquell any, hi féu la visita a la casa i ens descriví un claustre amb arcs del segle XIV:

Nada de particular presenta la planta baja de la casa, destinada primeramente a residencia de los padres dominicos, de cuya capilla quedan aún cuatro arcos ojivales empotrados en las paredes de la edificación moderna. Posteriormente fue ocupada la casa por una imprenta, después por un colegio, más tarde por el Círculo de Bellas Artes, y últimamente por un taller de tipografía. (...) Pero lo verdaderamente notable de este edificio es un claustro interior, muy hermoso, del que han desaparecido dos lados. Dicho claustro, formado por arcos ojivales del más puro estilo, se remonta al siglo XIV o al XV, y es quizás uno de los pocos monumentos de dicha época que se conservan. Sus columnas, cuadrilobadas, son de una elegancia extremada, y los capiteles revelan en su sencillez la severa belleza del arte gótico primitivo. Sería verdaderamente una lástima que se perdieran esos restos arquitectónicos, que en el sentir de los visitantes bien merecen ocupar un puesto en nuestro Museo provincial. (ROCA, 2011: 744-745).

La tomba d'Ausiàs March

Proper al campanar vell de la catedral de València, existia el “fossaret vell” (SANCHIS SIVERA, 1909). Allà s'hi trobaria ubicada la sepultura dels March, amb els seus escuts d'armes (SANCHIS SIVERA, 1909: 300-301). Sant Vicent Ferrer fou canonitzat el 1458, per això la primera capella dedicada al sant fou la mateixa on els March eren soterrats, amb una pintura atribuïda a Jacomart, encarregada pel mateix Ausiàs (TORMO, 1913: 161-166). Es localitzaria on ara es troba l'aula capitular, en l'actual capella del Sant Calze. Fins i tot, s'hi ha destacat l'existència d'un sepulcre de pedra, situat ara davant la porta de l'aula capitular que presenta els marcs d'or, les armes de la família March (RODRIGO, 1981). És en aquest emplaçament on es trobaria soterrat March “sense lloc a dubte” (CHINER, 1999).

ens recorda el cas del fals retrat de Cervantes, present en totes les històries literàries i, fins i tot, encunyat en les monedes d'Euro, de 1999. L'expressa anotació de Cervantes al pròleg de las *Novelas Ejemplares* “... le diera (a algún amigo) mi retrato el famoso don Juan de Jáuregui...” motivà que José Albiol fera la donació a la Real Academia Española el 1910 del “discutido retrato de un hombre con golilla” (RIQUER, 2003: 97), amb “esa adustez grequista tan querida en la época (REYERO, 1997: 110).

2. L'església de Sant Tomàs, cantonera entre Avellanes i Cabillers fou enderrocada en 1862. Amadeu Pagés féu correspondre, com si es tractara del mateix, els carrers d'Avellanes i de Cabillers (PAGÉS, 1990: 111).

L'any 1950, l'Ajuntament de la Ciutat de València i Lo Rat Penat disposaren una làpida, darrere de la porta de l'Almoina, amb la imatge basada en el Sant Sebastià, amb un llibre tancat al pit, entre les mans, i uns versos ("Jo sóc aquest que en la mort delit prenc, / puix que no tolc la causa perquè em ve"; CXIV: 37-38). Un espai simbòlic de la catedral, però distant de la capella on realment fou soterrat el poeta.

LA GANDIA I LA SAFOR D'AUSIÀS MARCH

Les marques marquianes

Un passeig per la ciutat de Gandia ens permet detectar diverses marques marquianes. Com ara, l'institut de secundària que porta el seu nom. En el temps de la República es crea a Gandia l'anomenat "Instituto Elemental de Segunda Enseñanza Ausiàs March", per un acord del claustre:

atendiendo a la petición unánime del claustro de profesores, se daría conformidad a la propuesta de que se denomine Ausiàs March, alegando circunstancias laudatorias sobre la figura de tan preclaro personaje y su vinculación con Gandía, Beniarjó y la comarca (Acta 19-9-1934) (HERRERO, 2013: 1977).

Clausurat el 1939, fou restaurat amb la denominació d'"Instituto Laboral Ausiàs March" el 1950 fins arribar al temps present, convertit en Institut d'Ensenyament Secundari. Durant el període 1954-1965, l'emissora de ràdio del centre rebé també el nom del poeta.

Un altra presència de March en el paisatge urbà de Gandia és l'escultura que trobem davant l'estació de trens. Com hem esmentat abans, l'any 1959 s'inaugurà l'escultura obra de Josep Rausell, aleshores professor de Dibuix de l'institut (HERRERO, 2013: 175). En aquell mateix any, la municipalitat promogué el naixement dels "Premis Ausiàs March". I, fins no fa massa temps, hi existia una acreditada sastreria amb el nom "Ausias". Hi ha, també, un carrer dedicat a March, concretament des de 1884, en què es canvià el nom al carrer Draperia pel del poeta (GARCIA FRASQUET, 1997: 150).

I, si busquem dins el corpus marquian, no hi trobarem excessives referències localitzadores dels espais. En tot cas, ens les hauríem d'imaginar, com l'escena de l'enamorament de March amb Teresa Bou un Divendres Sant, en veure-la eixir per la porta de Santa Maria (CASIMIRO; LÓPEZ; SANSALONI; SENDRA, 1997: 66), com descriuen uns versos d'influència petrarquista ("Lo jorn que l'ignocent / Per bé de tots fou posat en lo pal"; LXVI: 41-42).

La casa o alberg de Gandia

Tot i que darreres excavacions no han determinat la ubicació exacta, sabem que la casa dels March era situada al carrer Major de Gandia i era ja present en l'inventari notarial de Pere March (1413). Quan Ausiàs tornà a Gandia el 1428 ho féu en aquesta casa. L'immoble veí fou adquirit per al primogènit Joan i per a Elionor Ripoll i la seua filla Peirona. Convertit en l'artèria comercial de la ciutat, a hores d'ara cap senyal urbà no ens evoca March en passejar pel carrer Major.

Sant Jeroni de Cotalba

El Monasteri de Sant Jeroni de Cotalba (en el terme d'Alfauir, a la Safor), fou fundat el 1388 per una comunitat de monjos procedents de Xàbia. Hi són soterrats Pere March, el pare del poeta, Joan March, el germanastre, i les seues dues esposes, Joana Escorna i Isabel Martorell. En el seu testament, Ausiàs March encomanà el trasllat de les despulles de Joana Escorna des de Sant Jeroni de Cotalba a la capella dels March, a la Seu de València, on ell mateix desitjava ser soterrat en morir. En els versos on plora la seua mort es manifesta la voluntat de compartir sepultura amb l'estimada:

E, lo meu cos, ans que la vida fine
sobre lo seu abraçat vull que jaga.
Fer'ls amor de no curable plaga;
separà'ls mort: dret és que ella els veïne.
Lo jorn del Juí, quan pendrem carn e ossos,
mescladament partirem nostres cossos
(XCII: 245-250).

Sant Jeroni és el túmul funerari que evoca la memòria marquiàna i que ha despertat l'interés de diverses generacions. Així descriu l'escriptor saforenc Josep Piera, la visita que, amb Joan E. Pellicer i Josep R. Costa, hi féu als anys seixanta, determinant de la passió posterior pel "pus extrem amador":

La visita va ser memorable. El gòtic auster del recinte, la piuladissa dels teuladins, la calç dels murs, l'aigua de l'aljub, el silenci sonor... En el claustre ombriu ens aturàvem i llegíem versos d'Ausiàs March. En aquell lloc havien estat soterrades les seues dones, però, de les tombes, no en quedava cap rastre a la vista. (...) Així, amb aquella visita a Sant Jeroni, començà la meua passió encuriosida per la vida i per la poesia d'Ausiàs March. Ja no vaig parar de llegir la seua poesia, de llegir el que d'ell s'havia escrit i s'escrivia.
(PIERA, 2001: 181)

Sortosament, des del 2002, el Monestir és obert al públic per voluntat de la família dels Trénor, que n'és la propietària.

Beniarjó, el senyoriu d'Ausiàs March

El poble com a epicentre marquià

Beniarjó és una població situada en una corba de la riba dreta del riu Alcoi, a uns cinc quilòmetres de Gandia. El poble conserva restes del seu passat en el seu traçat tortuós: "uns carrers de traça peculiar i unes architectures que li faran, potser, sentir la defugidora i feble memòria dels moriscos del llogaret" (GISBERT, 2009: 28). És l'àmbit on evocar el March agricultor («Tot llaurador és pagat del jornal»; LXXX: 1). L'espai marquià per excel·lència és la casa (la torre i alberg) de la família March. El palau dels March a Beniarjó fou construït entre els anys 1377-1385. Sabem que la planta superior constava de nou habitacions i la planta baixa de deu estances, amb un celler major. Actualment, es conserven els fonaments de la casa familiar i un aljub subterrani.

El poeta Josep Bodria es presentà el 1882 a Beniarjó per veure'n les ruïnes que recordaven Ausiàs March (LLORENTE, 1887-1889, II: 701-702). Segons explicà en una conferència a la seu Lo Rat Penat, uns vuit anys abans, la casa de Medinaceli, propietària del palau, l'havia venut a un veí que el va demolir per tal d'aprofitar-ne els materials (vegeu GARCIA FRASQUET, 1997-151). La visita a Beniarjó dels membres de lo Rat Penat esdevinguda el 1897, mostrà uns habitants que tot ho ignoraven de March. Els excursionistes ratpenatistes es trobaren amb l'ermita de Sant March i el palau, derruït però encara amb els seus fonaments:

No podía estar mejor emplazado. A la margen del río, como el palacio de los Borjas de Gandía, aunque en la orilla opuesta, dominaba la extensa llanura. Desde sus ventanas y galerías se ofrecería una vista encantadora. Los viejos que lo han conocido aún en pie dicen (y esto se advierte bien por los restos que quedan) que era un edificio enorme, con un gran patio, escalera monumental, vastos aposentos, y recalcan mucho, sin duda por el miedo que les inspiraban, unos calabozos muy hondos y muy oscuros que había en la planta baja. Tenía esta casa señorial su correspondiente torre del homenaje. Dicen que era cuadrada, muy alta, con cubierta de tejas, y una veleta en la cúspide. (ROCA, 2011: 283-284).

Passats els anys, l'escriptor valencià Alfons Verdeguer viatja fins Beniarjó per trobar-se amb l'essència marquiana per la via dels sentits: "I a la fi m'he decidit a cercar Ausiàs. La seua obra aquí la tinc, ben rellegida. Però l'esperit no és tot l'home. Vullc captar la seua vivència amb els sentits corporals" (VERDEGUER, 1961: 6). També ho farà el poeta Vicent Andrés Estellés, que mai no es cansa d'evocar la visita a Beniarjó: "i enyore molt unes pedres atònites de beniarjó, / justament les pedres disperses, / amb voluntat dura de síl·labes, / del palau d'ausiàs march." (ANDRÉS ESTELLÉS, 1996). Però ben poca cosa n'hi resta ara en peu. La capella gòtica de Sant Marc, l'ermita, fou enderrocada a començaments dels seixanta per construir-hi un col·legi de Formació Professional (SOLER, 2007: 225-230). A hores d'ara només resta una llaua que recorda que allí estigué l'ermita



Fig. 2. Pàgina del llibre *Tabarca 3* dedicada a Ausiàs March.

L'anomenat “ball de la bandera” es balla a Beniarjó cada 25 d'abril, festivitat de Sant Marc. En els últims anys, s'ha volgut veure en aquesta reminiscència un vestigi de l'italianisme de March, útil per explicar aspectes culturals de la seua obra poètica, com vaig fer amb uns materials didàctics per al'ESO on il·lustràvem l'italianisme de March amb imatges de Nàpols i del “ball de la bandera” (BATALLER, 2002: 68; vegeu fig. 2). Tot i que en alguns programes de festes locals s'ha parlat de la seua procència a Siena o Flòrència, l'historiador Abel Soler conclou que “la festa data, com a molt prompte, del 1597” (SOLER, 2012).

Actualment, March sí que és un referent conegut pels beniarjoters. A tall d'exemple, podem comentar que la nova església de la localitat conté una pintura mural, obra d'Horaci Silva, que representa, a l'altar major, Ausiàs March redactant el “Cant Espiritual”.

El riu que porta l'aigua del poeta



Fig. 3. Senyalització de la ruta d'Ausiàs March a Beniarjó, a la vora del riu Serpis.

El paisatge que defineix Beniarjó és el riu. El riu Serpis o Alcoi, que rega ara els horts de tarongers, com en el temps de March ho féu amb la canyamel (vegeu fig. 3). Així ho entén el viatger literari: “I allí, enmig la remor de l'aigua somorta i la proximitat de les pedres velles, em vaig dir: ací estigué el poeta. En eixir fora, vaig saludar la llum i l'aire de Beniarjó. La llum i l'aire del poeta” (NAVARRO, 1997: 76). Per a Estellés, l'aigua del riu evoca el nom del poeta:

Sona una aigua perduda
 (una guitarra de feroç origen,
 una aigua oculta per raons secretes
 alada en horts de remorosa murta).
 Pol·len perdut. Visitem qui no hi és.
 Hi és i no hi és. Ausiàs March: un nom.
 (ANDRÉS ESTELLÉS, 1996)

Alguns molins propers ens transporten també cap al poeta. L'actualment anomenat “molí Capità” fou un trapig per a l'obtenció del sucre del cultiu de la canyamel construït per Ausiàs March el segle XV, convertit a partir del XVIII en un molí fariner i a partir

del XIX en un molí arrosser. Un escenari marquà que fou posat en valor per Alfons Verdeguer:

Enfront de mi, a l'altra banda del corrent d'aigua, el Molí Capità, bastit sobre les restes del d'Ausiàs. Riu avall, les ruïnes del pont i les primeres cases del poble, aqueixes que ocupen el venerable solar del Palau. (VERDEGUER, 1961: 24)

Escric, mire sense veure, sentint la tènue remor del riu; pense i torne a escriure. Els xiquets han descobert que aquesta terrassa del Molí Capità és adequada per jugar al rotle. (VERDEGUER, 1961: 40)

Més amunt, un altre molí pertanyent a Ausiàs March es troba a la veïna població de Beniflà. Fou adquirit el 1418 a Francesc-Gilabert de Centelles-Riu-sec i de Queral, I comte d'Oliva i senyor del castell de Rebollet (participant de les guerres del Magnànim a Itàlia (1433-1458). El 1453, a Palerm, es féu l'escriptura de la cessió dels drets per part del comte al cavaller.

A més, la toponímia hidràulica manté encara el nom de March per designar l'assut i la séquia March. L'assut que proveïa d'aigua les terres de les seues possessions de Beniarjó es troba a la vora esquerra del riu Alcoi. Per l'acord signat el 28 de març de 1457, es féu l'entesa entre Isabel de Pròxita, senyora de Palma, i Ausiàs March, senyor de Beniarjó, per donar llicència per fer passar una séquia que prenia l'aigua del riu Alcoi i regava les terres de Beniarjó, pel seu terme, a canvi d'un dia de rec, el dilluns (CASTILLO, 1998: 43).

LA VALL DE XALÓ I LA MARINA ALTA

Ausiàs March fou senyor de la Vall de Xaló (1439-1444), com a conseqüència del seu matrimoni amb Isabel Martorell, que només durà uns mesos (CHINER, 1997: 425-432). En aquesta contrada s'emmarquen els enfrontaments entre Galceran Martorell i Ausiàs March, expressats en els "cartells de deseixement" (1438). Ausiàs March acudia amb certa freqüència als seus senyories, per exercir-n'hi d'administrador. Xaló és, per tant, un indret perifèric que vincula March i Martorell, els dos autors del Segle d'Or valencià, que en els darrers temps comença a ser pres en consideració, en forma de rutes i altres iniciatives. També a la Marina Alta, es troba el lloc de Pedreguer, la propietat del qual pertanyia a l'esposa de March Joana Escorna. Un altre espai marquà al sud de la Safor.

CONCLUSIONS

D'entrada, considerem les marques i es llocs com a objectes ensenyables, que poden ser el germen de l'interés per l'acostament a les obres dels clàssics, com hem comprovat en els exemples tractats. D'altra banda, cal diferenciar entre "saber savi" i "saber escolar" o "objectes ensenyables". El "saber escolar" prima el valor memorable de certes marques i llocs més enllà del seu rigor i precisió històrica, perquè els considerem elements necessaris per crear referents culturals i identitaris. Calen anclatges, punts de suport, com ocorre amb la voluntat de trobar imatges iconogràfiques reconeixibles o escenaris vitals i geogràfics, que funcionen com a marques literàries territorials. I si la tradició dels últims anys ha trobat

una imatge, un lloc per a la casa, per al paisatge o per a la localització de les restes d'Ausiàs March, el saber escolar ensenyable n'ha de fer ús. Una de les funcions de l'escola és, precisament, seleccionar els sabers i els materials culturals disponibles en un moment donat i fer-los transmissibles, assimilables per a les joves generacions, en un treball de "transposició didàctica". En aquest sentit, la ruta literària, integradora de llocs i marques literàries, es demostra com un "dispostiu didàctic" útil per a la mediació literària.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ANDRÉS ESTELLÉS, Vicent. *Llibre de Meravelles*, València: L'Estel. 140 p.
- ANDRÉS ESTELLÉS, Vicent. *Mural del País Valencià*, edició a cura de Jaume Pérez Montaner, València: Eliseu Climent, 1996. 3 v.
- BATALLER, Alexandre; CALATAYUD, Ricard; TOMÀS, Teresa; NARBON, Carme; PUIG, Carme. *Tabarca, 3, Valencià, llengua i literatura, 3r Eso*, València: Tabarca Llibres, 2002. 125 p.
- BATALLER, Alexandre. "Digital Storytelling, a documentary reportage to show and to test didactic itineraries based on literary tours". A: ALCANTUD, María; GREGORI, Carmen (eds.) *Experiencing Digital Storytelling*, València: JPM Ediciones, 2013. p. 14-24.
- BATALLER, Alexandre. "Per a una didàctica de la llengua i la literatura vinculada al territori". A: BATALLER, Alexandre; H. GASSÓ, Héctor (eds.). *Un amor, uns carrers: cap a una didàctica de les geographies literàries*. València: Universitat de València, 2014. p. 13-21.
- CASIMIRO, Josep Carles; LÓPEZ, Toni; SANSALONI, Encarna; SENDRA, Fernando. *El temps d'Ausiàs March. Pervivències del passat*, Gandia: Ajuntament de Gandia, 1997. 93 p.
- CASTILLO, Jaume. *Conflictes de l'aigua a la Safor medieval*, Gandia: Ceic Alfons el Vell, 1988. 166 p.
- CEBRIAN, Josep Lluís. "El sant Sebastià de Jacomart a la Seu de Xàtiva no és Ausiàs March", *L'Espill*, núm. 29, (1991), p. 130-135.
- CHEVALLARD Yves. *La transposition didactique; du savoir savant au savoir enseigné*, Grenoble: La Pensée Sauvage, 1985. 126 p.
- CHINER, Jaume J. *Ausiàs March i la València del segle XV: (1400-1459)*, València: Consell Valencià de Cultura, 1997. 607 p.
- CHINER, Jaume J. "Cor d'acer, de carn e fust". Ausiàs March (1400-1459). A: *Ausiàs March*: Madrid, Biblioteca Nacional del 13 de mayo al 27 de junio, València, Generalitat Valenciana, 1999, p. 33-85.
- COMPANY, Ximo; PUIG, Isidre "Santa Elena y San Sebastián". A: *Exposició La Llum de les Imatges: Lux Mundi, Xàtiva 2007: Catálogo*, València: Generalitat Valenciana, 2007. p. 334-337.
- FERRE, Josep A. "Santa Elena / San Sebastián". A: *Obras maestras recuperadas: [Catálogo de la exposición celebrada en Madrid en la Fundación Central Hispano, del 15 de diciembre de 1998 al 10 de marzo de 1999]*, Madrid: Ministerio de Educación y Cultura. Dirección General de Bellas Artes y Bienes Culturales; Fundación Central Hispano, 1988. p. 111-114.

- GARCIA FRASQUET, Gabriel. "La memòria d'Ausiàs Marc a la Safor durant la Renaixença", *Afers*, núm. 26, (1997), p. 147-155.
- GISBERT, Josep A. *La ruta dels clàssics*, Gandia: Consell Municipal per a la Commemoració del Centenari del Naixement de Sant Francesc de Borja: CEIC Alfons el Vell, 2009, 84 p.
- HERRERO, Abelardo. *El Instituto Ausiàs March y la enseñanza pública en Gandia desde la Década de los años 30*, Gandia: CEIC Alfons el Vell, 2013. 374 p.
- LLORENTE, Teodor. *València*, Barcelona: Establecimiento tipográfico-editorial de Daniel Cortezo y Ca, 1887-1889. 2 v. (*España sus monumentos y artes su naturaleza e historia*). T. I 875 p.; T. II, 1063 p.
- MARCH, Ausiàs. *Obra completa*, edició de Robert Archer, Barcelona: Barcanova, 1997. 715 p.
- MESEGUER, Lluís. "Sobre les musicacions populars de poesia (March segons Raimon)", A: *Professor Joaquim Molas. Memòria, Escriptura, Història*, II, Barcelona: Universitat de Barcelona, 2003. p. 705-719.
- NAVARRO, Alexandre. "De com vaig descobrir Ausiàs March", *Abalorio*, núm. 24-25, (1997), p. 73-76.
- PAGÈS, Amadeu. *Ausiàs March i els seus predecessors*. València: Alfons el Magnànim, 1990. 431 p.
- PIERA, Josep. *Jo sóc aquest que em dic Ausiàs March*, Barcelona: Ed. 62, 2001. 188 p.
- REYERO, Carlos. «Los mitos cervantinos en pintura y escultura. Del arrebató romántico a la interiorización noventayochista». A: *Cervantes y el mundo cervantino en la imaginación romántica, Catálogo de la Exposición celebrada en Alcalá de Henares con motivo del 450 aniversario del nacimiento de Miguel de Cervantes*, Madrid: Comunidad de Madrid - Ayuntamiento de Alcalá de Henares, 1997. p. 89-120.
- RIQUER, Martí de. *Para leer a Cervantes*. Barcelona: El Acantilado, 2003. 564 p.
- ROCA, Rafael. *La Renaixença valenciana i redescobriments del país. El Centre Excursionista de Lo Rat Penat (1880-1911)*, València: Denes, 2011. 784 p.
- RODRIGO Lizondo, Mateu. "Sobre l'ascendència d'Ausiàs March", *Revista Valenciana de Filologia*, VII, núm. 4, (1981), p. 351-372.
- SANCHIS SIVERA, José. *La catedral de València: guía histórica y artística*, València: Imp. F. Vives, 1909. 592 p.
- SARTHOU CARRERES, Carlos. *Guía oficial de Játiva, Xàtiva*: Imp. Editorial Económica, 1925. 203 p.
- SOLDEVILA, Llorenç. "Del lloc literari a la ruta literària: un branding en eclosió". A: BATALLER, Alexandre; H. GASSÓ, Héctor (eds.). *Un amor, uns carrers: cap a una didàctica de les geografies literàries*. València: Universitat de València, 2014. p. 43-50.
- SAN EUGENIO, Jordi. *Teoria i mètodes per a marques de territori*, Barcelona: UOC, 2011, 242 p.
- SOLER, Abel. *Beniarjó: poble de la Safor i senyoria d'Ausiàs March*, Beniarjó: Ajuntament de Beniarjó, 2007. 320 p.
- SOLER, Abel. "Un document inèdit d'Ausiàs March, relacionat amb el comte d'Oliva i el molí de Beniflà (Palerm, 1453)", *Cabdells*, núm. X, (2012), p. 5-14.

- TORMO, Elías. *Las tablas de las iglesias de Játiva*, Madrid: Imprenta de Jaime Ratés Martín, 1912. 175 p.
- TORMO, Elías. *Jacomart y el arte hispano-flamenco cuatrocentista*. Madrid: Centro de Estudios Históricos, 1913. 213 p.
- VERDEGUER, Alfons. *Viatge a Ausiàs March*, València: Editorial Torre, 1961. 50 p.
- VILLALMANZO, Jesús. *Documenta Ausiàs March*, València: Institució Alfons el Magnànim, 1999. 506 p.